
Н. М. ОНІЩЕНКО

Наталія Миколаївна Оніщенко, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРАВОВИЙ КОНСТРУКТИВ: ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

Наші очікування від дієвості сучасного права, відчуття захищеності кожним (від якості медичного обслуговування до належних умов праці), гарантований і забезпечений, відповідно до рівня цивілізованих держав, перелік прав – все це, як і багато інших складових, вкладається, на наш погляд, у поняття «правовий конструктив». На жаль, дана правова категорія ще не стала об'єктом ретельного дослідження і вивчення сучасної правової доктрини, хоча в цьому відчувається нагальна практична потреба. Покликанням, «місією» права взагалі, його «конструктивним» навантаженням, зокрема, сьогодні, у першу чергу, є досягнення соціальної стабільності в суспільстві. Саме ця правова категорія найбільш пов'язана із реалізацією завдань соціального розвитку, відображає стан і умови функціонування сучасного суспільства в цілому. Адже, життя ще раз підтвердило, що не можна керуватися лише самими благими намірами, прискорювати хід перетворень, ігнорувати світовий досвід і відриватися від життя. Досить виразною в цьому аспекті є цитата з творчості Б. А. Кістяківського: «У нашій «багатій» літературі минулого немає жодного трактату, жодного етюду про право, які мали б суспільне значення. Наукові юридичні дослідження у нас, звичайно, були, але вони завжди складали надбання лише фахівців... І тепер, в тій сукупності ідей, з якої складається світогляд нашої інтелігенції, ідея права не відіграє жодної ролі. Література є саме свідком цієї прогалини в нашій суспільній свідомості»¹. Отже, право пов'язане з глибинними потребами і інтересами людей щодо упорядкування громадського та приватного життя відповідно до їх загальної волі. Воно повинно містити в собі права та свободи особистості, гуманізм, соціальну справедливість, історичну стійкість і надійність суспільних процесів.

Більше того від ефективного впровадження і реалізації настанов «конструктивного» права, безумовно, залежатиме виконання демократичною державою ролі соціального арбітра, «улаштовувача справ багатьох», її здатність знімати соціальну напругу, уникати гострих соціальних конфліктів тощо.

Враховуючи вищевикладене, спробуємо розглянути деякі питання, пов'язані із зазначеною категорією.

Сучасне українське суспільство характеризується багатьма різними протиріччями, серед яких спостерігається прийняття значної кількості нормативно-правових актів і в той же час розповсюдження тотального правового нігілізму. Причому прийняті закони відверто ігноруються, порушуються, не виконуються, їх не поважають і не цінують.

Стійка недовіра у високе призначення, потенціал, універсальність, можливості і навіть необхідність права – такий морально-психологічний клімат сучасного українського суспільства.

Важко сперечатися з тим, що правовий нігілізм має в нашій країні сприятливі умови, відповідне підґрунтя, і, навіть, до деякої міри, виправдовується такими явищами, як відсутність стійкого правопорядку, порушення правових приписів на рівні чиновників високого рангу, зловживання службовими обов'язками високих посадовців.

Проте, доволі простою і зрозумілою є думка: якщо право ефективно захищає права і законні інтереси особи, проблема правового нігілізму, «не сприйняття права» не буде відчуватися так гостро, або не буде відчуватися взагалі.

Існує стародавній латинський вислів, який у перекладі на українську мову виглядає так: «Навряд чи може бути створений закон, який зручний для кожного, але якщо він гарний для більшості, то він корисний»². Закон створюється і забезпечується органами державної влади з метою задоволення юридичних потреб і інтересів суспільства в цілому.

Законодавство на сучасному етапі багато в чому не встигає за динамікою розвитку суспільних відносин, інколи вступає в протиріччя з раніш прийнятими правовими актами. У результаті цього воно містить акти і

норми, що формально не діють, у ньому зустрічаються прогалини і не узгоджені положення. Деякі законодавчі акти страждають повтореннями, містять не ясні формулювання, терміни, терміно-поняття. Різноманіття нормативних актів, велика кількість юридичної інформації потребує визначеного порядку й організованості в системному розподілі правового матеріалу, зручності його використання на практиці. Вирішення цієї складної проблеми, що порушує оптимальні умови правового регулювання, полягає в систематизації. Потреба в ній викликана тим, що завдяки процесу систематизації можна досягти упорядкування й узгодженості всього нормативно-правового масиву, забезпечувати збалансованість нормативно-правових актів, взаємозв'язок і компактність, позбутися протиріч в законодавстві. Така діяльність особливо нагальна в умовах формування сучасної демократичної держави.

Всебічна систематизація законодавства є першочерговою практичною необхідністю, як певний засіб впорядкування правових структур, в умовах формування і розвитку правової системи України.

Постійний контроль за динамікою поточної правотворчості, узгодженість в єднанні її структурних елементів, їхнє всебічне опрацювання, техніко-правова уніфікованість є основною метою систематизації.

На сьогоднішній день, як і в минулому, робота з упорядкування законів і нормативно-правових актів є слабкою, недостатньо ефективною. Це пояснюється тим, що правотворча практика носить неузгоджений, нестабільний характер.

Внаслідок цього інколи виникає своєрідне відчуття безперспективності у проведенні систематизаційних заходів.

Противоприродність такого стану виявилася в тому, що в умовах росту законодавчої активності різко знизився організаційно-технічний рівень систематизації правових положень.

Систематизація має на меті стабілізацію правопорядку, приведення нормативно-правового регулювання в інструмент, що забезпечує нормальне функціонування суспільного життя, найбільш ефективно управління державними справами в інтересах особи.

Більшість вчених-правознавців визначають систематизацію як діяльність по упорядкуванню і вдосконаленню нормативного матеріалу шляхом його обробки і розміщення за класифікаційними критеріями, що обираються у відповідності з тими завданнями, які вирішуються цією діяльністю.

Завдяки систематизації долаються суперечності між правовими нормами, відмінюються чи змінюються застарілі норми і створюються нові, що відповідають потребам суспільного розвитку. Норми групуються за певними системними ознаками, зводяться в кодекси, зібрання законодавства й інші систематизовані акти.

Актуальність дослідження процесів систематизації сьогодні визначається триваючим процесом кодифікації українського законодавства і незавершеністю його теоретичного осмислення. Незважаючи на те, що такі поняття, як «систематизація» і «кодифікація» щодо нормативно-правових актів широко застосовуються як у теорії права, так і у спеціальних юридичних науках, до теперішнього часу вчені-правознавці не дійшли згоди відносно їх природи визначень, ознак, функцій і видів³.

Так, вчені-теоретики права сперечаються щодо визначень поняття систематизації нормативно-правових актів. Деякі запропоновані з них умовно можна поділити на дві основні великі групи.

Перша група включає наступні: «систематизація нормативно правових актів: « – це упорядкування нормативних актів, приведення їх в певну систему»⁴; «систематизація – це діяльність по їх упорядженню, приведенню в єдину систему»⁵. Друга група: «систематизація – це юридична діяльність по приведенню в систему вже прийнятих нормативно-правових актів, форма упорядження по певним критеріям законодавства»⁶; «систематизація – це діяльність зі зведення нормативно-правових актів у впорядковану систему»⁷.

Якщо система права як наслідок історичного розвитку – об'єктивний феномен, що не залежить від волі людей, то систематизація і її продукти – феномен суб'єктивний. Від волі упорядника багато в чому залежить, яким буде той чи інший звідний акт. Звісно, значення суб'єктивного начала не можна перебільшувати і тут. Систематизація в кінцевому рахунку також зумовлена об'єктивно існуючою системою права (кодекси, наприклад, об'єднують юридичні норми однієї і тієї ж галузі права), змістом систематизованих правил поведінки, об'єктивною потребою в збірниках нормативних актів тієї чи іншої галузі. Але за формою свого вигляду вона завжди суб'єктивна.

В країнах, де діє прецедентне чи звичаєве право, систематизація правових норм має свої, ще не достатньо проаналізовані особливості. Канони релігійного права (мусульманського, буддистського) не можуть не враховуватися системою законодавства тих держав, де дані канони є панівними серед більшості населення в силу стійкості релігійних переконань.

Як видно зі змісту вищенаведеного, в основу групування покладається факт визначення, поняття систематизації, що пов'язаний з використанням категорії «система». Існує безліч різних визначень систем, які пропонують вчені – філософи, соціологи, юристи⁸. Узагальнивши їх, можна зробити висновок, що система – це упорядкована сукупність елементів, взаємопов'язаних і взаємодіючих один із одним, яка має відносну самостійність і органічну єдність, характеризується внутрішньою цілісністю і автономністю функціонування. Визначення систематизації потребує саме визначення поняття «система», її структури, складу елементів. У такий спосіб навіть поверховий аналіз вказує на необхідність подальшого теоретичного осмислення поняття «систематизації законодавства», поряд з іншими необхідними для розгляду, терміно-поняттями та конструкціями, виявлення їх чітких ознак і невід'ємних рис з метою точного і однозначного тлумачення.

Систематизація нормативно-правових актів може розвиватися у двох напрямках у будь-якій правовій системі: від загального до конкретного, наприклад, приймаються Основи законодавства, потім галузеві кодек-

си тощо. Або ж систематизація законодавства проходить шлях від конкретного до загального, наприклад, спочатку окремі закони виокремлюються, потім інкорпорується, далі приймається ряд консолідованих актів, за якими йде прийняття кодифікованих актів⁹. Це знаходить підтвердження у визначених у юридичній літературі цілях систематизації законодавства:

- забезпечення доступності законодавства, полегшення пошуку необхідної норми;
- зручність користування законодавством;
- облік законодавства;
- забезпечення повноти законодавства;
- усунення застарілих і неефективних норм права, «очищення» законодавства;
- виявлення і дозвіл юридичних конфліктів (колізій);
- виявлення і ліквідація прогалин, усунення «правового вакууму»¹⁰;
- оновлення законодавства;
- приведення нормативно-правового регулювання в інструмент, що забезпечує нормальне функціонування громадського життя, вдосконалення правового регулювання;
- стабілізація правопорядку;
- найбільш ефективне управління державними справами в інтересах особистості;
- ліквідація повторів;
- виявлення негативних тенденцій у розвитку законодавства.

Наведені цілі систематизації неоднорідні. Так, останні три зазначені цілі є найбільш загальними і можуть досягатися не тільки за допомогою систематизації, а й іншими правовими і неправовими засобами, наприклад шляхом використання прийомів юридичної техніки, підвищення рівня кваліфікації професійних кадрів законодавчих органів, проведення правових експертиз законопроектів тощо. Решта цілей є більш специфічними для систематизації законодавства, однак і при їх досягненні можливо і необхідно використовувати інші засоби¹¹.

Систематизація нормативних правових актів в інформаційно-правовому аспекті має специфічні цілі, серед яких необхідно назвати:

- облік нормативних правових актів;
- їх рубрикацію;
- підтримку нормативних правових актів у контрольному стані;
- забезпечення функціонування пошукової системи;
- видача змісту нормативних правових актів та довідок по законодавству на підставі запиту користувача.

Цілі інформатизації нормативних правових актів у інформаційно-правовому аспекті досягаються за допомогою такого виду систематизації, як облік. Для досягнення цілей систематизації законодавства у правотворчому аспекті необхідно враховувати такі види, як інкорпорація, консолідація і кодифікація законодавства¹².

Відносно кількості видів систематизації в теорії права також немає на сьогоднішній день єдиної точки зору. Класифікацію видів систематизації нормативно-правових актів можливо провести за різними підставами.

Кодифікація відповідає способу систематизації, при якому відбувається підготовка і прийняття нового кодифікаційного нормативно-правового акта, в основі якого лежать чинні раніше нормативно-правові акти, що піддані переробці. Крім того, при кодифікації (кодифікуванні) можуть з'являтися і з'являються абсолютно нові кодифікаційні нормативно-правові акти. Втім, наприклад, В. М. Баранов вказує, що кодифікація «значно відрізняється від усіх ... видів систематизації і являє собою абсолютно особливу змістовну форму упорядкування нормативного матеріалу»¹³, отже виводить даний вид діяльності за межі систематизації.

Стосовно цілей, способів та об'єму систематизації законодавства, думки вчених розділились на два протилежних табори.

Про необхідність переважаючого кодифікування законодавства говорить Л. А. Морозова¹⁴, на гостроту питання про необхідність кодифікації чинного законодавства вказують Т. Н. Рахманіна¹⁵, Н. П. Капустіна¹⁶, М. І. Абдулаєв, С. А. Комаров¹⁷, О. В. Зайчук, Н. М. Онiщенко¹⁸ тощо.

Втім має місце і протилежна думка. Супротивником суцільної кодифікації є М. В. Сільченко, який не погоджується з думкою про можливість і необхідність повної кодифікації законодавства, мотивуючи свою точку зору тим, що «...високий динамізм суспільних відносин... вимагає швидкого і своєчасного реагування з боку ... держави за допомогою правових засобів на постійно виникаючі нові явища і події повсякденного життя. Детальне регулювання всіх питань суспільного життя в кодифікаційних актах, з одного боку, порушувало б їх стабільність і стійкість, оскільки необхідно було б вносити зміни і доповнення, пов'язані із заміною застарілих правових положень новими, які б відповідали сучасним умовам суспільної життєдіяльності, а з іншого – сприяло б перевантаженню верхнього законодавчого ешелону із-за необхідності законодавства на відповідному рівні»¹⁹.

З позицією Н. В. Сільченко не погоджується переважна більшість вчених, оскільки наведені автором міркування не можуть вплинути на процес кодифікації як такої.

З огляду на це, варто нагадати, що деякі вчені не вважають кодифікацію самостійним видом систематизації. Мотивування таких суджень полягає, головним чином, в тому, що при кодифікації упорядник не обме-

жується приведенням в порядок тексту чинних актів, а прагне у зведеному законі (акт правотворчості) викладати внутрішньо узгоджені правові приписи. Своєрідністю юридичної природи кодифікації є те, що це особливий вид систематизації і одночасно найважливіший бік процесу уніфікації правотворчості. Поєднання цих двох начал передбачає відмінність кодифікації не від систематизації взагалі, а від такої її форми, як інкорпорація²⁰.

Говорячи про можливість результатів саме кодифікації, хотілося б навести думку українських теоретиків, які вважають, що кодифікаційний акт не лише впорядковує чинне законодавство, а й якісно його вдосконалює, методологічно «ушляхетнює». Досконалий кодекс сам по собі є свідченням високого рівня юридичної науки та нормотворчості в країні і водночас потужним поштовхом до подальших наукових досліджень відповідної галузі, розроблення та видання нових нормативно-правових актів на виконання його приписів²¹. Отже, впорядковані систематизаційні процеси свідчать, з нашої точки зору, як про їх сутнісний конструктив, так і конструктивну форму виразу.

¹ Кистяковский Б. А. В защиту права (интеллигенция и правосознание) // Вехи. Интеллигенция в России: Сб. статей (1909–1910 гг.) – М., 1991. – С. 110.

² Латинская юридическая фразеология. – М., 1979. – С. 263.

³ Теория государства и права: Учебник / А. А. Иванов; под ред. В. П. Малахова. – М., 2009. – С. 154–156.

⁴ Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права. – М., 2002. – С. 303.

⁵ Червонюк В. И. Теория государства и права. – М., 2001. – С. 351.

⁶ Венгеров А. Б. Теория государства и права. – М., 2000. – С. 426.

⁷ Загальна теорія держави і права: Підручник / За ред. В. М. Цвіка, О. В. Петришина. – Х., 2009. – С. 313.

⁸ Тюхтин В. С. Системно-структурный подход и специфика философского знания // Вопр. философии. – 1968. – С. 48; Блауберг И. В. Вопросы философии. – 1970. – № 5. – С. 68; Лекторский В. А., Швырев В. С. Актуальные философско-методологические проблемы системного подхода // Вопр. философии. – 1971. – № 1. – С. 155; Афанасьев В. Г. Системность и общество. – М., 1986. – С. 109; Аверьянов А. Н. Системное познание мира. – М., 1986. – С. 11–63.

⁹ Рассказов Л. П. Теория государства и права: Учебник. – М., 2008. – С. 329–331.

¹⁰ Малиновский А. А. Правовой вакуум – новый термин юридической науки // Государство и право. – 1997. – № 2. – С. 111.

¹¹ Чащин А. Н. Теория юридической систематизации. – К., 2010. – С. 25.

¹² Там само.

¹³ Теория государства и права / Под ред. В. К. Бабаева. – М., 2009. – С. 352.

¹⁴ Морозова Л. А. Теория государства и права. – М., 2004. – С. 269.

¹⁵ Рахманина Т. Н. Нове форми кодифікації законодавства // Проблеми совершенствования советского законодательства. Труды. Т. 40. – М.: Всесоюзный НИИ Советского законодательства, 1987. – С. 23.

¹⁶ Капустина Н. П. Необходима ли сегодня мистематизация законодательства в России? // История государства и права. – 2006. – № 11. – С. 14.

¹⁷ Абдуллаев М. И., Комаров С. А. Проблемы теории государства и права. – СПб., 2003. – С. 315.

¹⁸ Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Поняття, зміст, сутність та види систематизації законодавства // Правова держава. – № 14. – К., 2003. – С. 8–13.

¹⁹ Сильченко Н. В. Кодифицированные акты и их типы // Советское государство и право. – 1980. – № 10. – С. 124.

²⁰ Систематизация законодательства Украины: проблемы та перспективи вдосконалення: Монографія. – К., 2003. – С. 155.

²¹ Загальна теорія держави і права: Підручник / За ред. В. М. Цвіка, О. В. Петришина. – Х., 2009. – С. 321.

Резюме

Розглядається сутність недостатньо вивченої категорії «правовий конструктив» відносно природи, окремих видів та способів систематизації сучасного законодавства. Аналізуються окремі точки зору із зазначеної проблематики, концептуальні положення теорії систематизаційного процесу.

Ключові слова: право, правовий конструктив, систематизація, кодифікація, інкорпорація, консолідація.

Резюме

Рассматривается сущность малоизученной категории «правовой конструктив» относительно природы, отдельных видов и способов систематизации современного законодательства. Анализируются отдельные точки зрения по приведенной проблематике, концептуальные положения теории систематизационного процесса.

Ключевые слова: право, правовой конструктив, систематизация, кодификация, инкорпорация, консолидация.

Summary

The essence of the little-known category of «legal constructive» on the nature of individual species and ways to organize the modern legislation. Analyzed individual point of view of the above issues, the conceptual aspects of the theory sistematizatsionnogo process.

Key words: law, legal constructs, systematization, codification, incorporation, consolidation.

Отримано 21.10.2010